

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ

Розглянуто специфіку формаційного й цивілізаційного підходів до аналізу процесу розвитку суспільства і виділено основні моменти цих підходів, що важливі при дослідженні ролі держави в економіці. Визначено напрямки комплексного використання даних підходів для обґрунтування державного регулювання в умовах сучасних суспільно-економічних систем.

The specific of formation and civilization approaches to analysis of social development process is considered and main moments of these approaches, which are important to research of state role in economy, are distinguished. The directions of complex usage of given approaches for basis of state regulation in conditions of modern socioeconomic systems are defined.

Особливою рисою професора А. К. Покритана як ученого-економіста була надзвичайно висока філософська культура, глибоке знання і вміле використання у політекономічних дослідженнях концепцій, положень видатних філософів різних поколінь, а також філософські мислячих економістів. Про це свідчить філософська глибина його робіт. На кафедрі політичної економії, яку він очолював довгі роки, було традицією обговорювати нові публікації філософсько-економічного напрямку – Е. В. Ільєнкова, В. П. Кузьміна, В. Ф. Пустарнакова й інших авторів. Своїм аспірантам він радив вибирати таку тему дисертації, яка дозволить їм “виросли” як ученим. Ця висока планка росту передбачала і підвищення рівня філософської підготовки аспіранта. Так, у ході написання кандидатської дисертації, мені довелося обговорювати з Анатолієм Карповичем – моїм науковим керівником – високо ціновані ним твори Г. Гегеля і Г. В. Плеханова, в яких досліджувалась проблематика діалектики об’єктивного й суб’єктивного, ролі суб’єктивного фактора в історії, поняття “становлення” тощо.

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років у нашій науковій літературі активно проходила дискусія стосовно методологічних можливостей формаційного й цивілізаційного підходів у дослідженні історико-економічних процесів. Наскільки я пам’ятаю, кафедральне обговорення цієї проблеми завершилось визнанням пріоритету формаційного підходу й констатацією ряду недоліків цивілізаційного підходу, зокрема, недостатньої розробки цієї концепцією свого специфічного категоріального інструментарію. У наш час, з урахуванням маси нової теоретичної й емпіричної інформації, та давнішня оцінка пізнавальних потенцій цих двох парадигм представляється мені вже занадто категоричною. Тому дана стаття присвячена цієї проблемі, розглянутої з точки зору мого наукового інтересу – визначення концептуальних підходів до аналізу економічної ролі держави.

Постановка проблеми. Проблема з’ясування економічної ролі держави в сучасній економіці має велике теоретичне й практичне значення та виступає предметом гострих дискусій. Для її вирішення необхідно, перш за все, обґрунтувати відповідні теоретико-методологічні підходи, зокрема, філософсько-методологічну складову

дослідження цієї проблеми, до якої відноситься й методологічний потенціал формаційного та цивілізаційного підходів.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій літературі багато уваги приділяється проблематиці ролі й функцій держави у сучасному суспільстві. Філософське осмислення цієї проблеми здійснюється у роботах вітчизняних і іноземних авторів – К. Астапова [1], С. Д. Валентея і Л. І. Нестерова [2], С. А. Єрохіна [3], Г. Клейнера, Д. Петросяна й А. Беченова [4], К. В. Маркаряна [5], В. Новицького [6], Р. Р. Нельсона і С. Дж. Уінтера [7], А. Пороховського, С. Ф. Серегіної [8] та ін. Конкретні аспекти державного регулювання економіки в умовах розвинутої ринкової системи і перехідної економіки досліджуються О. О. Беляєвим, А. С. Бебело, Є. Н. Ведутою, М. К. Галабурдою, М. І. Дибкою, О. М. Комяковим, В. Кредисовим, І. Й. Малим, С. В. Мочерним, та ін. Увага дослідників цієї проблематики зосереджена на зміні ролі й функцій держави на певних історичних стадіях розвитку суспільства, зокрема, під впливом різноманітних економічних теорій; на теоретичному обґрунтуванні і практичних рекомендаціях стосовно конкретних видів державної економічної політики для умов країн, що знаходяться на різних етапах розвитку.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. У той же час практично поза увагою сучасних дослідників цієї проблеми залишаються питання щодо методологічного потенціалу формаційного підходу у визначенні економічної ролі держави, а також можливостей його сполучення з цивілізаційним підходом для повноцінного врахування реалій суспільно-економічних систем на початку ХХІ ст.

Постановка завдання. У даній статті поставлені цілі: по-перше, охарактеризувати основні моменти, що притаманні формаційному й цивілізаційному підходам до аналізу ролі держави в економіці; по-друге, визначити можливості використання цих підходів у сучасних дослідженнях цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Марксистська теорія суспільних формацій має тісний взаємозв'язок із марксистською політекономією. Вона заклала загальну методологічну базу для політекономічних досліджень, розробивши важливі категорії, сформулювавши загальні закони розвитку суспільства, положення про діалектичні зв'язки між елементами формації. Особливе значення у цьому контексті мають такі категорії і положення: “виробничі відносини”; “продуктивні сили”; “спосіб виробництва”; закон відповідності виробничих відносин характеру й рівню розвитку продуктивних сил; “суспільні класи”; “базис” і “надбудова”, примат базисних зв'язків по відношенню до надбудовних та активний зворотний вплив останніх; держава як політичний орган пануючого класу тощо. У той же час політекономічні дослідження змістовно розкривають важливі для формаційного підходу явища і процеси – історичні типи виробничих відносин; процес розвитку суспільного розподілу праці; процес усупільнення виробництва; вихідне і основне виробничі відношення у певній економічній системі; перехідні та перетворені форми виробничих відносин; економічний і правовий аспекти власності на засоби виробництва; роль держави у становленні, затвердженні й функціонуванні виробничих відносин нового типу тощо.

В учбовій вітчизняній літературі фігурує поняття “суспільно-економічна формація”, яке означає історично конкретний тип суспільства, що характеризують специфічні спосіб виробництва і надбудова (політичні, правові відносини, ідеологія й психологія різних соціальних груп або суспільства в цілому, заклади й організації – держава, політичні партії, суспільні організації тощо). Марксистська теорія суспільних формацій у нашій літературі викладається у спрощеному вигляді, що сформувався під впливом сталінських поглядів, – п'ять формацій послідовно змінюють одна одну,

визначаючи єдину траєкторію суспільного прогресу. Маркс же фактично розглядав три формації: первинну, вторинну, третинну. Критерії розрізнення цих формацій – відсутність або присутність приватної власності, класів і товарного виробництва (із різним ступенем розвитку). В умовах первинної формації цих ознак ще не було, а у третинній їх уже не повинно бути. Названі ознаки, згідно Марксу, типові лише для вторинної формації, до якої він відносив азіатський, античний, феодальний і буржуазний способи виробництва, розглядаючи їх у якості прогресивних епох економічної суспільної формації. Первинна формація (первіснообщинна) представляє собою безкласове суспільство із общинною власністю на засоби виробництва й натуральним типом виробництва; вторинна формація – експлуаторська (рабство, кріпацтво, капіталізм – класові системи), де відбувається становлення й розвиток товарного виробництва й приватної власності; третинна формація – безкласове суспільство із планомірним, нетоварним виробництвом й суспільною власністю на засоби виробництва, яке націлене на всебічний розвиток і реалізацію здібностей людини (комунізм).

Слід узяти до уваги, що з точки зору сьогодення формаційна теорія, у тому вигляді як її створив Маркс, має відбиток тих конкретно-історичних обставин, які стосувались значною мірою країн Західної Європи, і відображались як науково-логічний зліпок з історичної реальності цих країн. У той час ще був невідомий науці значний масив фактів з історії докапіталістичних суспільств і, звісно, сучасні процеси. Формаційна теорія часів життя Маркса, найбільш точно відповідала реаліям суспільства вільної конкуренції, панування антагоністичних класових інтересів і держави як носія й реалізатора інтересів пануючого класу. Важливо відмітити, що у сучасних умовах усе більше значення набуває соціологічне ділення суспільства на класи, не за загальновідомими ознаками, сформульованими марксистською теорією, а за рівнем доходів. Саме численний середній клас (із високим професійно-освітнім рівнем, достатньо високим рівнем матеріального добробуту, зацікавленістю у збереженні свого сучасного положення у суспільстві) є могутньою силою громадянського суспільства, носієм демократичних традицій у правовій державі. Тому держава реально починає ураховувати інтереси більшості населення країни, а не лише вузького кола найбагатших громадян.

Таким чином, Марксів підхід певною мірою мав риси обмеженості – абсолютизація класового підходу, антагоністичних протиріч у суспільстві, детерміністичний стиль мислення – світ жорстко пронизаний причинно-наслідковими зв'язками, розвиток суспільства відбувається поступально, лінійно, безальтернативно, суб'єктивний фактор може лише обумовити модифікації у способі виробництва, прискорити або загальмувати прогрес у певній країні, зумовити тимчасовий “зигзаг” у її історії, але неспроможний змінити траєкторію руху суспільства, у відповідності із природничоісторичними закономірностями, до кінцевої мети – комуністичного суспільства (телеологічність теорії). Окрім того, Маркс не встиг дослідити, згідно своїм планам, вторинні й третинні відносини, що стосуються міжнародних зв'язків, ролі держави, тому його теорія залишилась на дуже високому рівні абстракції.

Одночасно в цій теорії є ряд моментів, що стосуються аналізу майбутніх рис і проблем суспільства, - органічний зв'язок між розвитком природи, суспільства і людини; соціалізація природи як результат людської діяльності; положення про визначальну роль громадянського суспільства (виробничих відносин, базису) по відношенню до держави; вплив на процес формування інтересів індивіда не лише економічних, а й соціокультурних факторів; створення умов для розвитку й реалізації

здібностей людей як передумова прогресу й мета суспільства епохи третинної формації. Тому, на наш погляд, використання формаційного підходу у сучасних дослідженнях суспільства і ролі в ньому держави, передбачає подолання елементів спрощення цього підходу, пов'язаного як з історичними обмеженостями того варіанту теорії суспільних формацій, що був створений у ХІХ ст., так і зі сталінськими його інтерпретаціями. Мова йде про наступні моменти: абсолютизація ролі економічної складової у історичному процесі й недооцінка неекономічних факторів; ігнорування специфічних рис способів виробництва в умовах різних цивілізацій; однолінійність прогресивного руху суспільства. Необхідно розвинути ті положення даної теорії, що можуть розглядатися у якості “містка” до майбутнього.

Цивілізаційний підхід пов'язують з більш конкретним дослідженням комплексу соціальних, культурних, економічних та інших характеристик певних суспільств. У науковій літературі [13, с. 647-648] термін “цивілізація” (від лат. *civilis* – громадянський, державний) використовується у таких сенсах: 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (антична, елліністична, афінська цивілізації).

Цей термін, що запровадив В. Р. Мірабо (1757), був використаний А. Фергюсоном, Л. Г. Морганом, Ф. Енгельсом у періодизації історії для позначення вищої, після дикості й варварства епохи, якій притаманні інститут приватної власності, держава і класова структура суспільства, дія закону. Спочатку поняття “цивілізація” розглядалось з позицій лінійно-прогресистського, моністичного підходу до історії, а з другої половини ХІХ ст. у концепціях М. Я. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі цивілізація вже досліджується у контексті історичного процесу як поліцентричного нелінійного руху.

М. Я. Данилевський розробив теорію цивілізацій як відособлених “культурно-історичних типів” (десять типів), що проходять, подібно живим істотам, етапи появи, дорослішання й смерті, а також ведуть постійну боротьбу з іншими цивілізаціями й природою [2, с.24-34; 5, с. 3-5, 13-16]. До основних посилок цієї теорії, що пізніше були розвинуті О. Шпенглером А. Тойнбі, Л. Гумилевим та іншими, відносяться: 1) зв'язок процесу формування і розвитку цивілізацій з соціально-культурними, природнокліматичними й іншими особливостями; 2) неспівпадіння границь держав із границями цивілізацій; 3) некоректність теоретичної постановки про існування єдиної, загальнолюдської цивілізації; 4) відносна недовговічність цивілізацій.

М. Я. Данилевський вважав, що головні тенденції сучасного світового суспільного розвитку неможливо виявити за допомогою формаційної теорії, так само як будь-якої іншої концепції, що базується на певному різновиді детермінізму, тому необхідно використовувати категорію “цивілізація”. Цивілізації, як і формації, включають матеріально-виробничу основу і весь комплекс економічних, політичних, правових, культурних, релігійних й інших форм спілкування, типових для конкретних історичних етапів розвитку суспільства, але при їх дослідженні не абсолютизують роль економічної складової в історичному процесі .

Є декілька класифікацій цивілізацій. Багато філософів розрізняють такі цивілізації: західну, конфуціанську, японську, ісламську, індуїстську, латиноамериканську, слов'яно-православну, африканську, буддистську тощо. Деякі

дослідники класифікують цивілізації за двома типами: традиціоналістичний і техногенний типи (є різниця у технології виробництва й управління, у системі відносин і механізмах регулювання людської діяльності). Інші класифікації розрізняють: локальні, особливі і всесвітню цивілізації; доіндустріальну, індустріальну й постіндустріальну цивілізації.

Прибічники цивілізаційного підходу відмічають пов'язані з ним пізнавальні можливості [2, с. 28]: 1) відображення багатоваріантності суспільного розвитку, впливу на економічні процеси культурно-історичного середовища, психологічних стереотипів; 2) переслідуючи мету інтегрального аналізу ролі матеріального й нематеріального у суспільному розвитку, цивілізаційний підхід здатний допомогти подоланню притаманного формаційному підходові протиставлення цих сфер, знайти основи їх співвідпорядкованості у різні періоди історії людства, дозволяє адекватно відобразити три особливості сучасного етапу розвитку – соціалізацію суспільних відносин, зближення суспільних систем, принципово нову якість багаторівневої структури сучасного суспільства.

У контексті процесу формування суспільних цінностей, що значною мірою впливають на темпи й якісні параметри економічного розвитку, слід звернути увагу на сучасні дослідження поняття “довіра”. Довіра – це очікування того, що члени даного співтовариства будуть вести себе нормально і чесно, проявлятимуть готовність до взаємодопомоги у відповідності із загальновизнаними нормами. Так, американський учений Ф. Фукуяма вважає, що суспільства із низьким рівнем довіри відмічено внутрішньою “десоціалізацією”, родинною, клановою чи груповою замкнутістю, і вони меншою мірою здатні до стабільного й природного розвитку, конкуренції, у порівнянні із суспільствами з високим рівнем довіри. Він зауважує, що популярне серед економістів поняття “людський капітал” означає не лише кваліфікацію й знання людей, але й їх здатність до спілкування, колективних дій, що у свою чергу залежать від того, якою мірою ті чи інші співтовариства дотримуються схожих норм і цінностей й можуть підкоряти індивідуальні інтереси окремих осіб інтересам великих груп. На основі таких загальних цінностей виникає довіра, яка має велику і цілком конкретну економічну цінність. У якості однієї з форм людського капіталу цей автор розглядає “суспільний капітал” – це можливості, що виникають за наявності довіри у суспільстві або у його частинах (від рівня родини до рівня народу в цілому). Суспільний капітал, на відміну від інших форм людського капіталу створюється й передається за допомогою культурних механізмів. Не заперечуючи дієвість сполучення егоїстичних інтересів з ефективним функціонуванням правового механізму (договори, контракти) для співробітництва у співтовариствах, Фукуяма у той же час підкреслює велику економію на транзакційних витратах у спільнотах, де існує моральний консенсус як основа взаємної довіри. Закон, договір, економічну доцільність він вважає необхідними, але недостатніми у якості основи стабільності й благополуччя постіндустріальних суспільств; до них слід додати, на його думку, такі поняття, як принципи взаємності, моральні зобов'язання, обов'язок перед суспільством і довіра, що базуються на традиціях і звичаях, а не на раціональному розрахунку. Усі ці поняття – не анахронізми, а необхідні умови успішного розвитку сучасного суспільства.

Слід зауважити, що Фукуяма виступає проти протиставлення “західної” і “азійської” моделей цивілізації. Країни з різних цивілізацій у нього попадають до однієї групи за критерієм довіри: до країн з високим рівнем довіри він відносить США, Японію і Німеччину, а до країн із низьким рівнем довіри – Італію, Францію, Мексику, Бразилію, Китай і Тайвань, країни Східної Європи і колишнього СРСР (включаючи

Україну). Він вважає, що суспільствам, у яких слабо розвинуті гуртуючі засади необхідна сильна держава, але вона зможе лише якоюсь мірою пом'якшити наслідки нестачі довіри у суспільстві, підтримати господарчу ефективність, але не зможе цілком компенсувати цей дефіцит і забезпечити рівень досягнень більш успішних у цьому напрямку суспільств. На думку Фукуями, “відмирання держави”, про яке писав К. Маркс, можливе хіба що у суспільстві з надзвичайно великою здатністю до добровільного об'єднання, де самообмеження і поведінка у рамках установлених норм виникають усередині суспільства, а не нав'язуються ззовні. Країна з невеликим суспільним капіталом не тільки буде мати дрібні, слабкі й нерентабельні компанії, вона буде ще страждати від широкого розповсюдження корупції серед урядових чиновників і неефективності системи державного управління. На наш погляд, ці положення дуже важливі для аналізу економічної ролі держави, зокрема, у специфічних умовах України.

Цивілізаційний підхід до аналізу економічної ролі держави у сучасному суспільстві, у тому числі і з перехідною економікою, як в Україні, передбачає конкретно-історичне дослідження тих цивілізаційних особливостей, що притаманні певній національній економіці, без такого дослідження державні втручання у соціально-економічні процеси можуть мати волюнтаристичний характер і наносити велику шкоду суспільству.

У цьому контексті, на жаль, багато прикладів негативного досвіду надає практика ринкових реформ в Україні. Відомий американський політик і політолог З. Бжезинський ще на початковій стадії ринкових реформ у пострадянських країнах писав про те, що США повинні бути менш догматичними у своїх порадах колишнім комуністичним країнам стосовно проведення перетворень – на Заході, особливо в США, спостерігається схильність робити фетиш із вільного ринку й усунення уряду від управління економікою [1, с. 9, 13-15]. На його думку, поради по запровадженню демократії, ринкових механізмів слід давати, враховуючи конкретні історичні обставини, культурну специфіку і конкретну ситуацію у певній країні. У країнах, до яких відноситься й Україна, де відсутні сильні традиції вільного ринку і розвинутої культури підприємництва, необхідне активне й довготривале державне регулювання економічних процесів. З. Бжезинський вважає, що для вирішення гострих політичних, соціальних та економічних проблем у Росії й Україні може бути дуже корисним використання азіатського досвіду (Японія, Південна Корея, Сінгапур) керованого державою економічного підйому. Так, на основі аналізу Всесвітнього Банку тридцятирічного досвіду розвитку цих країн зроблено важливі висновки, зокрема, йдеться про те, що південнокорейський уряд із початку 1960-х років ретельно планував і тонко керував розвитком країни. Цей уряд використав фінансову систему для спрямування кредитів у пріоритетні галузі й заохочував окремі фірми до виконання національних завдань, він зменшив соціально-економічний ризик, створив великі концерни, заснував, де потрібно, державні підприємства і розробив таку систему партнерства держави й приватного бізнесу, що не уступала японській.

Слід зауважити, що між формаційною й цивілізаційною парадигмами нема “китайської стіни”, в них є чимало спільних моментів. Невипадково популярні назви майбутнього суспільства у сучасних дослідженнях спираються на формаційну парадигму – “посткапіталістичне суспільство”, або цивілізаційну парадигму – “постіндустріальне суспільство”.

Деякі елементи методологічної подібності постіндустріальної концепції з теорією суспільного розвитку засновників марксизму відмічає В. Іноземцев [с. 30-34]:

1. Обидві теорії визнають джерелом прогресу цивілізації і його вимірювачем удосконалення форм і методів матеріального (або нематеріального, на відповідній історичній стадії) виробництва; одне з відомих Марксових членувань історичного процесу – на періоди особистої залежності, речової залежності, вільної індивідуальності – хронологічно дуже мало відрізняється від виділення доіндустріального, індустріального й постіндустріального суспільств.
2. Обидва напрями виділяють в історії людства три великі фази: марксизм – архаїчну, економічну і комуністичну суспільні формації, а прихильники постіндустріалізму – аграрне, індустріальне і постіндустріальне суспільство, або першу, другу і третю “хвилі” в історії цивілізації. Причому в усіх варіантах вважається неможливим казати про чіткі хронологічні границі суспільних формацій і індустріального суспільства, а також про те що кожна фаза історії базується на попередній фазі і додає до неї нове вимірювання.
3. Відмічається, що переходи між суспільними формаціями й границі індустріального суспільства ознаменовані революційними змінами.
4. Новий соціум, що трактується як комуністична суспільна формація, або як постіндустріальне суспільство, в обох теоріях має велику схожість: високі технології, вільна індивідуальність, розвиток здібностей людини, експансія суб’єкт-суб’єктних взаємодій, заміщення трудової діяльності проявами творчої активності. Загальна спрямованість обох теорій гуманістична, а розглянуті ними ідеали – достойні людини цілі історичного прогресу.
5. Спостерігається термінологічна східність обох теорій – третя велика фаза суспільної еволюції розглядається як “постекономічна”.

До наведеного методологічного співставлення двох теорій треба додати ще одне положення - стосовно історичних перспектив держави. Безсумнівно, поки що рано казати про здійснення марксистського прогнозу про “відмирання держави” навіть на базі реалій найрозвинутіших країн світу, але можна погодитися з оцінкою ролі держави у постіндустріальному суспільстві, що характерна для прибічників даної теорії [1, с. 57-65; 5, с. 68-72] – держава як виробник суспільних благ; як свого роду соціальна технологія; як крупний інвестор у ключові для постіндустріального суспільства галузі, як “активатор” і гарант розвитку високих технологій, знань і інформаційних мереж; як інститут, що сприяє вирішенню глобальних проблем.

Висновки дослідження й перспективи подальших розробок у даному напрямі. З урахуванням усіх розглянутих обставин, можна зробити низку висновків стосовно особливостей формаційного й цивілізаційного підходів до аналізу ролі держави в економіці й перспектив їхнього використання.

Формаційний підхід, на наш погляд, надає такі методологічні засади для всебічного аналізу економічної ролі держави: необхідність урахування двох аспектів аналізу, пов’язаних, по-перше, з генезисом держави – генетичний (або історичний) метод, що передбачає встановлення умов виникнення певного соціального явища, дослідження процесу його становлення, головних етапів розвитку, основних тенденцій, ліній його розвитку; і, по-друге, із місцем держави у структурі суспільної формації – структурно-функціональний метод аналізу на основі виділення в соціальних системах структурних складових і з’ясування їх ролі, функцій стосовно один одного, особливостей їх взаємодії. Особливе значення має дослідження трансформації держави як важливої складової загальної трансформації сучасних суспільно-економічних систем, повною мірою реалізуючих досягнення НТР, сприяючих становленню п’ятого і шостого технологічних укладів, інформаційним технологіям, що втілюють новий

якісний рівень суспільних продуктивних сил і сприяють значним змінам у соціально-економічних відносинах.

Цивілізаційний підхід у гносеологічному плані не відкидає значення базису, але велике значення надає аналізу ролі надбудовних процесів і факторів, що значною мірою обумовлюють багатоваріантність суспільного розвитку, сприяють формуванню нової цивілізації, що характеризується принциповими змінами у відносинах між суспільством, природою і людиною, а також у суспільних цінностях й пов'язаних із цим уявленнях про зміст категорій “багатство”, “накопичення”, “ефективність суспільного виробництва” тощо. Цивілізаційний підхід фактично створює філософсько-методологічне підґрунтя для відображення неекономічних факторів в економічній системі, притаманній певному типу цивілізації, дозволяє відійти від вузьких економічних координат аналізу. Місце і функції держави у певному суспільстві аналізуються на конкретно-історичному рівні, з урахуванням специфічних соціальних цінностей, традицій, звичаїв, соціально-економічних взаємин, що дозволяє державі виконувати роль “соціальної технології” й за допомогою засобів державної політики, адекватних суб’єктивно-об’єктивним параметрам даної спільноти, зґрунтовувати суспільство і організовувати його на досягнення цілей, у відповідності з загальноприйнятими цінностями.

Окрім того, є деякі методологічні підходи до аналізу економічної ролі держави, що можна, на нашу думку, розглядати як синтетичні пізнавальні методи, що поєднують потенції формаційного і цивілізаційного підходів, дозволяють на більш конкретному рівні абстракції дослідити формаційно-цивілізаційні реалії сучасних країн: 1) метод моделювання – розробка моделей сучасної ринкової економіки, що досліджують особливості у різних країнах соціально-економічних відносин капіталістичного типу з елементами їх трансформації у посткапіталістичний тип взаємин (американська, німецька, шведська, японська, корейська моделі та ін.); розробка моделей трансформації адміністративно-командної економіки у сучасну ринкову економіку, з урахуванням специфіки суб’єктивно-об’єктивних обставин певних країн; 2) метаглобальний метод – поєднує формаційний аналіз капіталізму періоду ДМК і дослідження формування загальнолюдської цивілізації, шляхів вирішення глобальних проблем людства.

Проблема економічної ролі держави у сучасному світі, де все рельєфніше проявляються ознаки соціалізації суспільних відносин, гуманітаризації виробництва, формування соціоекологічної системи, ноосфери, не може вирішуватись у рамках якоїсь однієї науки – економічної теорії, політології, філософії, соціології тощо. Вона має бути розглянута з різних точок зору, включаючи формаційну й цивілізаційну парадигми. Це дозволить більш повно відобразити у теорії держави різноманіття шляхів реалізації об’єктивних тенденцій розвитку виробничих відносин і продуктивних сил у конкретній історичній ситуації, значну варіативність інституціонального оформлення нових соціальних зв’язків, що віддзеркалює діалектику випадкового і необхідного, стихійного і закономірного, суб’єктивного й об’єктивного.

На нашу думку, основні напрямки комплексного використання формаційного й цивілізаційного підходів для обґрунтування державного регулювання в умовах сучасних суспільно-економічних систем полягають у наступному:

1. Формаційний аналіз треба доповнити цивілізаційним і у межах глобальної теорії, здійснити фундаментальне дослідження вторинних, третинних соціально-економічних відносин, що пов’язані з міжнародними взаєминами, роллю держави у межах як національної, так і міжнародної економіки, це забезпечить перехід

формаційної й економічної теорій на більш конкретну ступінь процесу сходження від абстрактного до конкретного, що дозволить визнати у деяких ситуаціях пріоритет зовнішнього фактора понад внутрішнім, зворотного співвідношення надбудови й базису і багато інших явищ, що виникають на місцевому рівні, урахувати цивілізаційний фактор у формуванні своєрідного “дизайну” національної економіки і властивого їй державного регулювання, у виборі особливих шляхів розвитку конкретних суспільств у світі з різноманітними цивілізаціями і культурами.

2. Необхідно осмислити драматичний процес соціально-економічної трансформації в умовах України користуючись не лише системою координат формаційного підходу, а й системою координат цивілізаційного підходу – від цього залежатиме правильна оцінка ролі держави у даному процесі й висновки стосовно набутого досвіду й перспектив його врахування для більш успішної суспільної організації реформаторської діяльності.

Відмічаючи актуальність досліджень засобами формаційної парадигми, слід підкреслити надзвичайну важливість використання й цивілізаційної парадигми, яку явно недооцінили і фактично проігнорували вітчизняні реформатори. Ця теоретична система може бути корисною для розуміння досягнень і відставань нашої країни від більш успішних по рівню суспільного добробуту країн. Бездумно і безвідповідально, на наш погляд, було відкинуто деякі надбання радянського суспільства, пов’язані з соціальним захистом, гарантіями, розвитком “людського капіталу”, реальним (а не штучним, суто адміністративним) усупільненням виробництва у відповідності з рівнем розвитку суспільних продуктивних сил заради “дикого капіталізму”, “вільної ринкової економіки”, яких уже давно нема у тих країнах, звідки прибували радники наших реформаторів. Реформи в нашій країні не спирались на глибокі наукові дослідження елементів загального цивілізаційного процесу, що вже реально з’явилися у матеріальній і нематеріальній сферах нашого суспільства, а також особливостей локальної цивілізації, до якої ми відносимось, що свідчать про відсутність сильних традицій вільного ринку, розвинутої культури підприємництва, сформованого громадянського суспільства і правової держави (яка в Україні лише почала процес становлення після розпаду СРСР). Всі ці обставини значною мірою обумовили розповсюдження у суспільстві патерналістських поглядів на державу, а вона неодноразово обманула своїх громадян, зокрема, знецінивши їх заощадження і, здійснивши приватизацію на користь вузького кола осіб, наближених до державного апарату. Тому не випадково американський учений Фукуяма відносить Україну до країн із низьким рівнем довіри. А довіра, як вже було сказано, це дуже важливий інститут сучасного суспільства, від якого суттєво залежить рівень трансакційних витрат, можливості використання потенціалу суспільства для прогресивного руху.

Підсумовуючи дану статтю, наведемо важливу думку А. К. Покритана стосовно шляхів вирішення соціально-економічних проблем України. Він застерігав від дуже грубої теоретичної і політичної помилки – спроби синтезувати розвиток суспільств, яким ще належить завершити своє економічне і політичне формування, до яких відноситься Україна, із результатами розвитку суспільств, які уже фактично виходять за межі капіталістичної організації і створюють реальні елементи соціалізму. Він вважав, що наше суспільство не здатне асимілювати результати західного прогресу без опосередкованих ланок і перехідних форм, а для того щоб не обманюватись стосовно оцінки історичного етапу, на якому знаходиться наша країна, щоб вміти розробляти ефективні, адекватні заходи соціально-економічної політики, нам дуже потрібен Маркс

з його теорією ринкової економіки і всією економіко-філософською теорією природничоісторичного процесу [11, с. 90].

Література

1. Астапов К. Стратегия развития в постиндустриальной экономике // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 2. – С. 57-65.
2. Валентей С. Д., Нестеров Л. И. Развитие общества в теории социальных альтернатив. – М.: Наука, 2003. – 197 с.
3. Єрохин С.А. Структурна трансформація національної економіки (Теоретико-методологічний аспект). – К.: Світ знань, 2002. – 528 с.
4. Клейнер Г., Петросян Д., Беченов А. Еще раз о роли государства и государственного сектора в экономике // Вопросы экономики. – 2004. – № 4. – С. 25-41.
5. Маркарян К. В. Общая теория постиндустриального государства. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 352 с.
6. Новицький В. Національні інтереси України в контексті цивілізаційних детермінант і економічної глобалізації // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 12-17.
7. Нельсон Ричард Р., Уинтер Сидней Дж. Эволюционная теория экономических изменений / Пер. с англ. – М.: Дело, 2002. – 536 с.
8. Серегина С. Ф. Роль государства в экономике. Синергетический подход. – М.: Дело и Сервис, 2002. – 288 с.
9. Иноземцев В. История и методологические основы постиндустриальной теории // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 10-64.
10. Бжезинский З. Великие преобразования // Политическая мысль. – 1994. – № 3. – С. 5-15.
11. Покритан А., Суслов В. Перестройка и Марксово учение // Экономические науки. – 1991. – № 7. – С. 80-90.
12. Філософський словник соціальних термінів / Під загальною редакцією В. П. Андрущенка. – 3-є видання, доповнене. – Київ-Харків: Р.І.Ф., 2005. – 672 с.
13. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 126-162.